

УДК 631.115

Л. Ю. Мельник,

д. е. н., професор, Дніпропетровський державний аграрний університет

С. В. Васильєв,

к. е. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

А. А. Сєдих,

ст. викл., Дніпропетровський державний аграрний університет

РОЛЬ І МІСЦЕ МАЛИХ ФЕРМ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ США

Досліджене місце та роль малих ферм у сільському господарстві США. Визначені соціально-економічні чинники, що сприяють їх збереженню в умовах концентрації аграрного виробництва.

The role of small farms in America's agriculture sector has been studied. The factors that secure their existence, in spite of concentration in agriculture, have been determined.

ВСТУП

Характерною особливістю економічного розвитку є концентрація капіталу та виробництва. Істотне її підвищення в промисловості на межі ХІХ—ХХ ст. зумовило виникнення і посилення економічної ролі монополій та олігополій. Особливості сільського господарства виключають появу останніх. І не випадково навіть на індустріальному етапі розвитку сільського господарства у найбільш економічно розвиненій країні — США (в промисловості тут уже панували олігополії й монополії) — базу продовольчої безпеки становив сектор "середніх" ферм, передусім сімейного типу. І взагалі, "сімейне фермерство" в США у ті часи розглядалося як соціально-економічна основа функціонування та розвитку сільського господарства і навіть усієї нації.

Приблизно до 50-х років ХХ ст. середні за розмірами аграрні господарства переважали за кількістю і виробляли основний обсяг товарної продукції, а дрібно-бізнесові та великотоварні підприємницькі агроструктури не відігравали при цьому вирішальної ролі.

Новим моментом, який характеризує специфіку диференціації сільськогосподарського виробництва на сучасному етапі, є та обстави-

на, що в розвинутих країнах в контексті розмірів ферм дедалі більше вимальовується "двокомпонентна" структура сільськогосподарського виробництва — малі й великі агроформування. Мінсільгосп США визначає малими такі ферми, у яких продажі сільськогосподарської продукції не перевищують 250 тис. (тут і в подальшому йдеться про річний обсяг реалізованої продукції). Такі ферми становлять 91% загальної кількості ферм, або 1 млн 995 тис. господарств. Перепис 2007 р. також показав зростання кількості малих ферм США на 18467 у порівнянні з 2002 р.

Оскільки в Україні також функціонує сектор дрібних і малих аграрних господарств, при цьому переважно це домогосподарства, що до того ж виробляють понад половину продукції сільського господарства, то інтерес представляє аналіз структури, ролі й місця малих ферм в сільському господарстві США. Цьому сприяє той факт, що у США, як відомо, періодично проводиться перепис сільського господарства — останній відбувся у 2007 р. На початку 2009 р. в Інтернеті з'явилися дані щодо його результатів, які всебічно характеризують соціально-економічний стан сільського господарства США.

До речі, в США "ферма" — синонім будь-якого аграрного формування, незалежно від його організаційно-правової форми. Інакше кажучи, в США "ферма" — узагальнене поняття, яке охоплює "сімейні ферми", "партнерства", "корпорації" (сімейного і несімейного типу), "сільськогосподарські виробничі кооперативи" та інші агроструктури.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз ролі й місця малих ферм в сільському господарстві США, їх структури, динаміки, сучасного стану та перспектив розвитку.

РЕЗУЛЬТАТИ

У вітчизняній науковій літературі неодноразово наводилися аргументи як на користь відносно дрібних за розмірами агрогосподарств, так і великих, порівнювалася також їхня економічна вагомість. У зв'язку з цим О.М. Онищенко зазначає, що фактор приватної власності є ефективнішим порівняно з фактором концентрації виробництва в господарствах суспільного сектора. Переваги приватних господарств зумовлюються саме їх приватним характером, а не відносно дрібними розмірами. Дрібні розміри цих господарств — їх недолік. Водночас О.М. Онищенко вважає, що треба мати на увазі, що на базі ручної праці можна зосередити вирощування городніх культур (картоплі, овочів тощо), ягід і плодів, а також збільшити поголів'я утримуваних продуктивних тварин. Тим часом у сьогоденних умовах вирощувати у відповідних обсягах зернові, технічні та кормові культури без застосування відповідних технічних комплексів практично неможливе. Дрібні господарства не спроможні придбати їх. Крім того, слід пам'ятати, що дрібні господарства є більш капіталомісткими, їм потрібно більше засобів виробництва (у вартісному вираженні) у розрахунку на 1 га порівняно з більшими господарствами. Отже, в сучасних умовах стратегія щодо формування в Україні організаційної структури сільського господарства ринкового типу повинна полягати в тому, щоб, усіляко сприяючи розвиткові (зокрема підвищенню ефективності) ОПГ населення, головну увагу зосередити на розвитку середніх і великих приватновласницьких структур як колективних, так і індустріальних форм господарювання з урахуванням конкретних умов окремих регіонів [4].

Із викладеного вище витікає висновок, згідно з яким пріоритетним чинником, що позитивно впливає на ефективність господарю-

вання в сільському господарстві, є приватна власність і створені на її базі приватні господарства, незалежно від їх розмірів. До них відносяться і приватні асоціації, тобто об'єднання приватних агрогосподарств з метою спільного виробництва. Тому логічно, що в основі майбутньої моделі аграрної економіки України "має бути селянське (фермерське) господарство, тим більше, що світова практика свідчить про доцільність саме такої форми" [5, с. 380—381]. І взагалі, "переваги фермерської форми господарювання незаперечні..." [8, с. 4].

Разом з тим, в останні роки більшість вітчизняних науковців вважають, що "...домінуючим чинником, що має вплив на рівні економічної ефективності, залишається обсяг (концентрація) виробництва і в залежності від раціонального використання природно-економічних умов ефективність виробництва зростає до стабільно стійкого стану, що забезпечує довготривале розширене відтворення." [6, с. 31].

"Доведено, що великотоварне виробництво забезпечує вищий рівень продуктивності праці та ефективності використання матеріальних ресурсів, а тому повинно розвиватися прискоренішими темпами" [1, с. 16].

Аналіз опублікованих праць, присвячених дослідженню цієї проблеми, показав, що практично всі науковці визнають положення, згідно з яким економічна ефективність і стійкість усіх агробізнесових структур визначається низкою чинників. Точно оцінити економічну вагомість кожного з них на практиці неможливо. Але позитивна дія чинника приватної власності, а точніше — поєднання в одній особі власника-господаря і працівника, досить суттєва. Адже у цьому випадку самозабезпечується найвища із можливих внутрішня його мотивація до ефективного господарювання. Водночас у випадку відсутності належного професіоналізму, підприємницьких рис, порівняно низька техніко-технологічна оснащеність такого власника-господаря знецінить результати його господарської діяльності. Це ж стосується і великотоварних агроструктур.

З огляду на викладене вище можна констатувати, що порівнювати треба порівняне, тобто допускати рівність інших чинників, якщо аналізуємо один з них. У дійсності вони далеко не завжди мають місце.

Разом з тим, світовий досвід та розрахунки вчених також свідчать про те, що розвиток продуктивних сил у сільському господарстві, впровадження у виробництво досягнень НТП, сучасного менеджменту відносно зменшують економічну вагомість чинника приватно-трудо-

вої власності й підвищують значимість техніко-технологічної оснащеності й професіоналізму, зокрема у менеджменті. А це дає належний ефект у біль-менш великих агроструктурах.

Принагідно зазначимо, що на межі ХІХ—ХХ ст. більшість вчених економістів аграрників стверджували, що в той час перевагу мали сімейно-трудоі невеликі ферми. Водночас К. Каутський, В.І. Ленін вважали очевидним і закономірним переваги великого виробництва в землеробстві над дрібним. Зокрема, В.І. Ленін писав: "В России земская статистика обнаружила тот же закон, выражающий превосходство крупного земледелия над мелким... Превосходство крупного земледелия состоит не только в меньшей потере культурной площади, в сбережениях на живом и мертвом инвентаре, в более полном использовании инвентаря, в более широкой возможности применять машины, в большей доступности кредита, но также и в коммерческом превосходстве крупного хозяйства, в употреблении этим последним научно образованных руководителей хозяйства" [3, с. 118].

К. Каутський і В.І. Ленін при цьому зазначали, що цей закон діє як тенденція, оскільки проявляється він лише за рівності інших умов (які далеко не завжди мають місце у дійсності). І перевага великого виробництва в землеробстві має певну межу, вона не однакова в різних видах сільського господарства і за різних суспільно-економічних умов.

Можна заперечувати чи визнавати наявність економічного закону "превосходства крупного земледелия над мелким", але аксіомою залишається девіз "практика — критерій істини". А вона свідчить про те, що саме переваги великих агрогосподарств і зумовлюють тенденцію до концентрації виробництва в сільському господарстві практично у всіх країнах з ринковою економікою, зокрема в США. Вона проявляється, насамперед, в посиленні економічної вагомості сектора великотоварних агроструктур (про що йдеться далі).

Водночас закономірно виникає питання: чим пояснити той факт, що в умовах посилення концентрації виробництва у сільському господарстві США і дотепер кількісно абсолютно переважають малі сімейно-трудоі ферми, а їх кількість істотно не зменшується?

Таблиця 1. Структура сектора малих ферм США та економічні показники, що їх характеризують

Показники	Ферми з обсягами продаж – тис.дол.			
	До 10 000	10 000-99 999	100000-249999	
Загальна кількість ферм, тис. од.	1272	567	149	
Питома вага до загальної кількості малих ферм, у %:	64,0	28,5	7,5	
Обсяги продаж – млн дол.	3239	19378	24401	
Питома вага у загальних обсягах продаж малих ферм у %:	6,9	41,2	51,9	
Обсяг продаж в розрахунку на окрему ферму – тис. дол.	2,5	34,2	163,8	
Середня площа:	акрів	126	386	1000
	га	51	156	405

Розраховано за даними: [7].

Спробуємо дати відповідь на поставлене запитання.

Як вже зазначалося, до малих ферм у США відносять усі ті з них, в яких обсяг продаж не перевищує 250 тис. дол., а точніше — 249,999 дол. У табл. 1 наведена їх структура і головні економічні показники.

Дані табл. 1 дають підставу стверджувати, що сектор малих ферм є пріоритетним за кількістю ферм США, з яких 64% — найдрібніші господарства, котрі завдяки своїй кількості значно зменшують середні (за статистикою всієї галузі) показники в розрахунку на ферму. Але він не відіграє помітної ролі у виробництві товарної продукції сільського господарства — його частка становить лише 15,8%. Тобто основа продовольчої безпеки США — сектор великотоварних агроструктур.

По-друге, сектор малих ферм неоднорідний, включає як дрібні господарства (мініферми), так і порівняно з ними й іншими країнами Заходу далеко не малі ферми. Особливо це стосується ферм з обсягами продаж 100 — 249,999 тис. дол. У розрахунку на одну ферму цієї групи припадає 164 тис. дол. продаж, що на 26 тис. дол. більше, ніж обсяги продаж в розрахунку на ферму щодо усіх агроформувань (138,4 тис. дол.). Принагідно зазначимо, що у 2009 р. в Ук-

Таблиця 2. Показники, що характеризують питому вагу окремих груп малих ферм у сільському господарстві США (у % до загальної кількості)

Показники	Ферми з обсягами продаж – тис.дол.		
	До 10 000	10 000-99 999	100000-249999
Земля в користуванні ферм	18	22	16
Загальний обсяг продаж сільськогосподарської продукції	1,1	6,5	8,2
Державні виплати	18	13	15
Вартість землі та будівель	24	20	12
Розміри зібраної площі	4	14	16
ВРХ	9	22	13
Коні	65	22	1
Продаж органічних продуктів	1	9	12
Прямі продажі споживачеві	11	31	15

Розраховано за даними: [7].

Таблиця 3. Соціальний аспект малих ферм

Оператори, %	Всі ферми	Ферми з обсягами продаж – тис.дол.		
		100000-249999	10000-99999	до 10000
Середній вік	57,1	55,1	57,9	57,6
65 та старші	30	25	33	31
Працюють на стороні	65	49	65	71
4 роки і менше на цій фермі	10	5	8	13

раїні обсяг товарної продукції в розрахунку на одне фермерське господарство становив 200 тис. грн., або за нинішнім курсом долара близько 25 тис. дол. [7, с. 172]. Дещо умовно можна констатувати, що вітчизняні фермерські господарства відповідають групі малих ферм США.

Більш повна характеристика сектора малих ферм, його роль і місце у сільському господарстві США наведена у табл. 2.

Дані табл. 2 також свідчать про те, що в макроекономічному контексті сектор міні-ферм не відіграє практично ніякої ролі — 1% продаж, хоча 11% прямих продаж належать споживачеві. У цілому частка малих ферм у прямих продажах споживачеві становить 57%. Водночас найвища частка дрібних ферм у земельних площах становить 18%, а у вартості землі й будівель 24%, коней 65% і державних виплатах 18%. Саме ці показники свідчать про те, що такі ферми значною мірою існують за рахунок державних дотацій, а чимало їх здають землю в оренду.

Відносно динаміки сектора малих ферм у цілому, то маємо наступні дані. За період 2002—2007 рр. кількість малих ферм зросла на 18,5 тис. одиниць (0,6%), хоча частка у загальній кількості ферм зменшилася з 93,4% у 2002 р. до 90,7% в 2007 р. Більш помітно зменшилася частка сектора малих ферм у загальних обсягах продаж — відповідно з 24,0% до 15,8%.

Важливою є й соціальна оцінка малих ферм по групам (табл. 3).

Оператори ферм з продажами 100—250 тис. дол. молодші за середнього фермера і частіше, ніж у середньому, повністю зайняті на фермі. Оператори ферм з продажами менше 10 тис. дол., як правило, працюють поза фермою.

Відносно спеціалізації, то майже половина ферм з продажем 100—250 тис. — зернові і олійні.

Серед ферм з обсягами продаж 10—99,999

Таблиця 4. Кількість і питома вага великотоварних агроструктур* у загальному обсязі реалізованої сільськогосподарської продукції в США**

Роки	Кількість ферм, тис. одиниць	Частка у загальній кількості, у%	Частка у загальному обсязі товарної продукції, у%
1997	15,9	0,8	33,3
2002	29,5	1,4	46,8
2007	57,3	2,6	58,7

*ферми з обсягом річної реалізації продукції в 1 млн доларів і більше;

**розраховано за даними [2; 7].

тис. дол. більше всього скотарських (м'ясо), потім йдуть зернові і олійні.

Виходячи з контексту порушеної проблеми, можна зробити висновок, згідно з яким сектор малих ферм поступово втрачає своє економічне значення. Відповідно підвищується економічна вагомість сектора великих агроструктур. Показовим у цьому відношенні є зростання як їх кількості, так і питомої ваги у загальній кількості ферм і обсягах продаж, особливо великих ферм з обсягами продаж в 1 млн дол. і більше. Останнє підтверджують дані табл. 4.

Як свідчать дані табл. 4, за період 1997—2007 рр. кількість ферм-мільйонників зросла в 3,6 рази (або на 1,8 в.п.), а їх питома вага у загальному обсязі товарної продукції сільського господарства — на 25,4 в.п.

Відносно усіх ферм, то за період 2002—2007 рр. виробництво товарної продукції сільського господарства в розрахунку на одну ферму зросло із 97,3 тис. дол. до 138,4 тис. дол. (на 42,2%). Ці дані свідчать про концентрацію сільськогосподарського виробництва щодо усіх ферм. Вона проявляється на макрорівні — в збільшенні розмірів господарств, на макрорівні — у зростанні економічної ролі сектора великотоварних агроструктур. І якби не державна підтримка, то значна кількість принаймні дрібних ферм збанкрутіла як товаровиробники.

Принагідно зазначимо, що відносна життєстійкість "мікроферм" і більшості дрібних та малих пояснюється не тільки державною їх підтримкою. По-перше, для багатьох власників ферм зайнятість поза нею стає основною, частка доходів від неї сягає 50—60% від їх загальної суми. Ферма разом із землею фактично слугує, насамперед, місцем проживання для власників дрібних ферм. Деякі з них передаються в оренду іншим агроструктурам або міським жителям для літнього відпочинку. По-друге, власники багатьох ферм водночас є власниками оброблюваних земель. Останніми десятиліттями зросла кількість власників дрібних ферм, котрі здають землю в оренду великим агроструктурам, одержуючи орендну плату.

ВИСНОВКИ

Таким чином, підсумовуючи викладене, слід наголосити на наступному: нині у США склалася нова модель аграрної сфери економіки у кон-

тексті зосередження виробництва у великотоварних, високоефективних, інноваційних агроструктурах, які використовують новітні техніку і технології. Сімейне фермерство, представлене дрібними, малими і середніми фермами, не відіграє колишньої важливої економічної ролі; зважаючи на подальший НТП, тенденція до посилення економічної вагомості сектора великотоварних агроструктур збережеться і в майбутньому. В США посилюється процес корпоратизації ферм та їхня економічна вагомість у виробництві товарної продукції, для більшості власників дрібних ферм зайнятість на своїй фермі не є основною. Вони працюють в інших сферах, а відповідно мають додаткове джерело доходу. Таким є й одержана орендна плата, якщо фермер здає землю в оренду іншим агроструктурам; держава надає допомогу дрібним і малим фермам.

У соціальному плані державі вигідніше їхнє збереження, ніж забезпечення вивільнених власників ферм житлом, роботою, грошовою допомогою тощо.

В Україні до сектора навіть не малих, а дрібних агрогосподарств можна віднести практично усі господарства населення. Чимало їх взагалі не реалізують вироблену сільськогосподарську продукцію. А тому, напевно, некоректно їх називати "міні-ферми". По суті, це — аграрні домогосподарства. Кількість їх офіційна статистика не дає. У їх складі у 2009 р. нараховувалося 4612 тис. особистих селянських господарств (ОСГ), що в 2,1 рази більше загальної кількості ферм США. У 2009 р. сектору господарств населення належало 42,9% від загальної площі сільськогосподарських угідь, а частка у валовій продукції становила 55,2%. Площа земельних ділянок у розрахунку на одне ОСГ становила 1,42 га [7, с. 47, 65, 72]. Тобто, на відміну від США, сектор не малих, а дрібних аграрних домогосподарств поки що виробляє понад половину усієї продукції сільського господарства. Важливим поки що є і його соціальне значення. Для багатьох власників аграрні домогосподарства — це основне джерело доходів, і головна сфера зайнятості, і місце проживання.

У цілому, цей сектор не спроможний забезпечити на належному рівні продовольчу безпеку країни. Вступ України до СОТ, посилення глобалізаційних міжнародних економічних зв'язків, нерозв'язання на належному рівні продовольчої проблеми, посилення конкуренції на внутрішньому й зовнішньому аграрних ринках — усе це об'єктивно зумовлює прискорений розвиток порівняно невеликого сектора інно-

ваційних агроструктур, що функціонує в Україні. В оглядовій перспективі він має стати пріоритетним.

При цьому не йдеться про насильницьке витіснення аграрних домогосподарств. Нині вони для багатьох їхніх власників є істотним джерелом доходів, а нерідко — головною сферою зайнятості, забезпечення продовольчого ринку певними трудомісткими видами сільськогосподарської продукції. Однак у міру розвитку сектора великотоварних агроструктур він дедалі більше матиме споживчий характер. Адже, як свідчить історичний досвід, рівень товарності аграрних господарств зростає в міру збільшення їхніх розмірів. У вітчизняних ОСГ цей показник становить близько 40%, а у великих агроструктурах перевищує 90%.

Література:

1. Амбросов В.Я. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В.Я. Амбросов, Т.В. Маренич // Економіка АПК. — 2007. — № 6. — С. 15—18.
2. Золотухин В.П. Структура американського фермерства: соціальні аспекти / В.П. Золотухин // США: економіка, політика, ідеологія. — 1997. — № 6. — С. 112—125.
3. Ленин В.И. Капіталізм в сільському господарстві (О книзі Каутського і о статті г. Булгакова): Полн. собр. соч. / В.И. Ленин. — Т.4. — С. 95—152.
4. Онищенко О. Соціально-економічна природа і розміри сільськогосподарських підприємств / О.Онищенко // Економіка України. — 2000. — № 6. — С. 58—68.
5. Підприємництво в аграрній сфері економіки / [М.И. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін.]; за ред. П.Т. Саблука, М.И. Маліка. — К.: ІАЕ, 1998. — 514 с.
6. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 19—37.
7. Статистичний збірник "Сільське господарство України": за 2009 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2010. — 375 с.
8. Фермерські господарства як форма аграрного бізнесу. Забезпечення ефективності функціонування селянських (фермерських) господарств. — Х.: ХДТУСГ, 2000. — 53 с.
9. 2007 Census of Agriculture. United States Summary and State Data. Vol.1. Geographic Area Series. Part 51. — US Department of Agriculture, NASS, 2009.